

TÍZ ÉV UTÁN: A FELSŐOKTATÁSI EXPANZIÓ HELYZETE ÉS KILÁTÁSAI

HÍVES TAMÁS^{1,*} – KOZMA TAMÁS^{2,**}

¹Oktatási Hivatal, Budapest

²Debreceni Egyetem, Debrecen

Beérkezett: 2025. március 16., elfogadva: 2025. május 16.

A felsőoktatási expanzióval kapcsolatban 2014-ben azt kérdeztük, vajon folytatódik-e, és ha igen, hogyan. Előrejelzéseink bevalását vizsgálva 2024-ben megállapítottuk, hogy a) a felsőoktatás iránti igények az elmúlt évtizedben stagnáló szakaszokon át tovább növekedtek, de új intézményi struktúrák kialakulását csak kvalitatív elemzés tudja kimutatni; b) a „negyedik fokozat” kibontakozását oktatásstatisztikailag nem lehet kimutatni, csak a felnőttoktatás/felnőttképzés statisztikáit is bevonva; c) az érettségi utáni képzések új útjaira pedig a felsőoktatás alternatív munkaformáiból (esti, levelező, távképzés) következtethetünk. A felsőoktatás iránti igényt társadalmi innovációként fogtuk fel, amelynek hajtóereje a középosztályosodás. A középosztályosodásra törekvés magyarázza, hogy a felsőoktatás iránti igény csökkenő hallgatólétszám idején is növekszik.

Kulcsszavak: felsőoktatási expanzió, felsőoktatási hallgatók, középosztályosodás, társadalmi innováció

TEN YEARS AFTER: THE STATE AND PROSPECTS OF HIGHER EDUCATION EXPANSION

In 2014, regarding the expansion of higher education, the authors asked whether it would continue and, if so, how. Monitoring the fulfilment of their predictions in 2024, the authors found that a) the social demand for higher education, despite stagnant phases, has continued to grow over the past decade; the emergence of new institutional structures can only be demonstrated by qualitative analysis; b) the unfolding of the ‘fourth degree’ cannot be shown by educational statistics; it is necessary to include statistics of vocational education and adult learning; c) new paths of post-secondary education can be inferred from alternative forms of traditional higher education (evening, correspondence, distance learning). The authors perceived the demand for higher education as a social innovation, the driving force of which is middle-class development. The aspiration to become middle class explains why the demand for higher education is growing even in a demographic wave through.

Keywords: higher education expansion, higher education students, sociology of the middle class, social innovation

* Híves Tamás, oktatáskutató, Oktatási Hivatal, Budapest.

** Levelező szerző: Kozma Tamás, egyetemi tanár, Debreceni Egyetem. E-mail: kozmat3@gmail.com

Bevezetés

A felsőoktatási expanzió folytatódik, annak „keresleti oldala” növekszik (Híves–Kozma 2014). A Covid–19 okozta megtorpanás után ismét emelkedni kezdett, és dacára a „kínálat” szűkítési kísérleteinek, statisztikailag továbbra is emelkedik. Ennek az írásnak ez a legfontosabb üzenete. A következőkben megállapításunk indoklásaképpen a legfontosabbakat foglaljuk össze a rendelkezésre álló adatokból. Írásunk két részből áll. Az első részben a felsőoktatás iránti igénynövekedést mint társadalmi innovációt mutatjuk be. A második részben pedig statisztikai adatokkal igyekszünk alátámasztani állításunkat.

Az expanzió mint társadalmi innováció

Az expanzió értelmezései

Expanzió az oktatáspolitikai szóhasználatban leggyakrabban a kínálat bővülését/bővítését értik, amikor a felsőoktatási kapacitásokat – eltérő oktatáspolitikai indokokkal, az egyes (helyi, térségi vagy országos) aktorok érdekeinek megfelelően – modernizálják. Az expanzióval kapcsolatos nemzetközi publikációk (Craig–Spear 1979; Meyer *et al.* 1992) ilyenkor kapóra jöhetnek a kormányzati szándékok előkészítéséhez vagy legitimálásához.

Az oktatás társadalomtudományi kutatásában az „expanzió” kifejezést viszont elsősorban a kereslet oldalának, vagyis a felsőoktatás iránti társadalmi igényeknek a vizsgálatára alkalmazzák. A társadalmi igények dinamikája régóta érdekli a kutatókat, az első tehetségterképektől kezdve (Somogyi 1942) a tanulórégió-vizsgálatokig (Kozma *et al.* 2015a). Ezek a kutatások a továbbtanulás társadalmi hajtóerőit keresik. Belőlük fakad a közösségi (politikai) cselekvés indítékainak keresése, a társadalmi kezdeményezések és kezdeményezők elemzése (pl. Márkus–Kozma 2019; Márkus *et al.* 2023).

Az expanzió vizsgálata

Az oktatási expanzió az 1970-es évek elejétől a felsőoktatást kutatók visszatérő témája. A vitát Martin Trow kezdte (Trow 1973), amikor felvázolta a felsőoktatás fejlődésének három szakaszát (elitképzés, demokratizálódás, eltömegesedés). Az oktatás expanzióját az oktatásszociológiával foglalkozók (Craig–Spear 1979; Meyer *et al.* 1992) az európai típusú társadalmak történetében a 18. századra vezették vissza, és egy úgynevezett logisztikus görbével próbálták leírni. A felsőoktatási expanzió az elmondottak szerint nem aktuálpolitikai kérdés – legfeljebb a kezelése az –, hanem hosszú távú társadalmi folyamat, amelyet beavatkozások ugyan megtörhetnek, de nem változtatnak meg.

A nyolcvanas évek első kezdeményei után (Kozma 1983) az oktatási expanzió aktuális állását mi egy 1998-as publikációban vizsgáltuk először (Kozma 1998). Valószínűsítettük, hogy a 2000-es évek végére a) a felsőoktatás bevezető szakasza tömegessé válik; b) a szakképzés mind későbbre tolódik; c) az intézményi autonómia mindinkább garancia nélkülivé válik; d) a tantervek központosítottak és „iskolás jellegűek” lesznek; e) az egyetemek a főiskolákkal és a harmadfokú képzés más intézményeivel együtt egyre inkább betagozódnak az oktatásügy országos rendszerébe és irányításába.

1998-as jóslataink bevalását monitorozva 2010-es előrejelzésünkben többek között azt mondtuk:

- a) A felsőoktatás expanziója Magyarországon is folytatódni fog. Ez az expanzió világjelenséggé vált, és egyfajta politikai kényszer formáját ölti.
- b) A felsőoktatás expanziója fokozatosan eltolódik az általános képzés felé. Az alapképzés eltömegesedik, és pótolni fogja az egykor szelektív középiskolák funkcióját.
- c) A civil kezdeményezések, amelyek az 1990-es években a felsőoktatás terén is felvirágoztak (helyi, területi főiskolák, kisebbségi kezdeményezések, egyházi felsőoktatás, alapítványi főiskolák stb.) az intézmények falai közé szorúlnak, és mint hallgatói, sőt „fogyasztói” érdekvédelmi kezdeményezések, egyetem–munkahely együttműködések stb. jelennek majd meg. (Kozma 2010)

Négy évvel később (Híves–Kozma 2014) azt kérdeztük, vajon folytatódik-e az expanzió, és ha igen, hogyan. Három dolgot valószínűsítettünk: a) a felsőfokú tanulás terjedése folytatódik, és ehhez új intézményi struktúrák fognak kialakulni; b) az európai hagyományoknak megfelelően újabb szervezett fokozat fog kialakulni a felsőoktatásban („negyedik fokozat”); c) a tanulás számos, egyelőre ismeretlen úton terjed a középfokú oktatást követően.

1983-ban nem láttuk előre a rendszerváltozást, 1998-ban az EU-csatlakozás hatásait, 2010-ben pedig a „második rendszerváltozást”. Mindhárom fordulat döntően átalakította az oktatáspolitikát. Amit azonban folyamatosan előre jeleztünk, az az igénynövekedés volt. Ezt az igénynövekedést az oktatáspolitikai egyik módosulása sem változtatta meg. Akkor mi okozza? Most új megközelítéssel kísérletezünk. A felsőoktatás iránti igénynövekedést társadalmi innovációként fogjuk fel és próbáljuk megérteni.

A kihívás

A társadalmi innovációk újszerű válaszok a közösséget érő kihívásra (vö. Moulaert et al. 2014; Kozma 2022). A felsőoktatás társadalmi expanzióját mi úgy fogjuk fel, mint közösségi választ a középosztályosodásra. A már a Kádár-rendszerben megindult középosztályosodás a rendszerváltozás egyik következménye, amely a társadalmi emelkedés számos útját nyitotta meg – miközben más megszokottakat bezárt. A középosztályosodás alternatív útjait sokan megtalálták, de a Kádár-rendszerben megszokott út, az oktatásban való részvétel a neoliberális oktatáspolitikai miatt szűkült. A középosztályosodás iránti törekvés az a kihívás, amely folyamatosan növeli a társadalmi igényeket.

A válasz

A kihívásra tradicionális és innovatív válaszok adhatók. A tradicionális válasz az egyre fokozottabb felkészülés a bejutásra és a bejutásért való versengés. Az elitképzést támogatók örülhetnek: a rendszerváltozást követő neoliberális gazdaság-, társadalom- és oktatáspolitikai – a szűkülő utak és a növekvő nehézségek – szelektívvé tették a hagyományos felsőoktatást. Csökkenő népesség mellett a hagyományos, intézményes felsőoktatás iránti igény hullámozik bár, mégis növekedett.

Az innovatív válaszok közül a hagyományos nappali képzéstől eltérő munkarendben tanulókat emeljük ki. A nem nappali munkarendben tanulók száma, aránya és jelentősége a statisztikák szerint hullámozik. Amit a statisztikák nem tudnak megmutatni, az az egyéb, egyre növekvő és terjedő alternatív képzési utak hálózata. A befejezett középfok (érettségi) utáni képzések nemcsak körbe-ölelik a nappali képzést, hanem a felsőoktatási intézményekbe behatolva belülről is megváltoztatják a hallgatói utakat, sőt lassan átformálják a hagyományos képzések tanulmányi szerkezetét. Egyes diszciplínák (pl. a klasszikus bölcsészet és a rá épülő hagyományos tanárképzés) a hallgatók számá-

ra érdektelenné váltak, míg mások ugrásszerűen növekedtek (pl. informatika), vagy hullámszerűen terjednek (pl. menedzserképzés).

Messze nem vagyunk még ennek az átalakulásnak a végén: átalakulás, változás mindig lesz. Nehéz is volna jelezni a társadalmi igények hullámszerű növekedését/átalakulását – kicsiben könyvebb elemezni a társadalmi innovációkat –, amikor a társadalmi/gazdasági átalakulásnak is a kelles közepén járunk. Amit megállapíthatunk: a felsőoktatás expanziója folyamatban van, és ez akkor is nyomja, kezdeményezi a felsőoktatási rendszer átalakulását, amikor a felsőoktatási politika (a kínálati oldal) nem kezdeményez, vagy nem tud megfelelően reagálni rá.

Partnerek

A társadalmi innováció irodalma újabban sokat foglalkozik a partnerek együttműködésével, ennek az együttműködésnek az ellentmondásaival. Az expanzió mint társadalmi kezdeményezés partnereit a felsőoktatás korai kutatása (vö. *Clark 1983*) egy háromszöggel jellemezte, amelynek csúcsain egyfelől a felsőoktatási politika, másfelől a hallgatóság, a harmadik oldalon pedig a munkapiac szereplői állnak. A klasszikus háromszöget később többféle szereplővel is gazdagították (erről lásd például *Sitku 2024*). A valóság valószínűleg ennél is bonyolultabb. A felsőoktatás mint társadalmi innováció értelmezése szempontjából azonban a partnerek együttműködése vagy feszültségei fontosak: az, hogy a kormányzat milyen válaszokat ad a társadalmi igények növekedésére, illetve hogy a társadalmi igénynövekedés és a munkapiac szereplői hogyan viszonyulnak egymáshoz.

A munkapiac – vagyis a felsőoktatási hallgatók elhelyezkedési lehetősége – alapvető változásokhoz hozhat a társadalmi igényekben, de ez az átalakulás nem megy egyik napról a másikra. Nemzedékek kellene ahhoz, hogy a munkapiac kereslete és kínálata családi és közösségi stratégiákat fogalmazzon át, vagy értéktételeket módosítson. A társadalmi igények efféle változásai lassabbak, mint a munkapiac sokszor hektikus átalakulása; nem mindig látni trendeket. Így a munkapiacra való hivatkozás – mint amelynek meg kellene változtatnia a társadalom igényeit az oktatás/felsőoktatás iránt – jórészt a munkaadók vágya, kevésbé a munkavállalóké. Különösen igaz ez a felsőoktatásban, amelyben a résztvevők nem annyira érzékenyek a munkapiaci változásokra, mint amennyire a munkaadók (és/vagy a tervezők) ezt rendszerint elvárják. Úgy látszik, a felsőoktatás iránti igényeket mégsem annyira a munkapiac szereplők (az azt monopolizálók) befolyásolják, mint inkább (kis)közösségi értéktételek és hagyományok.

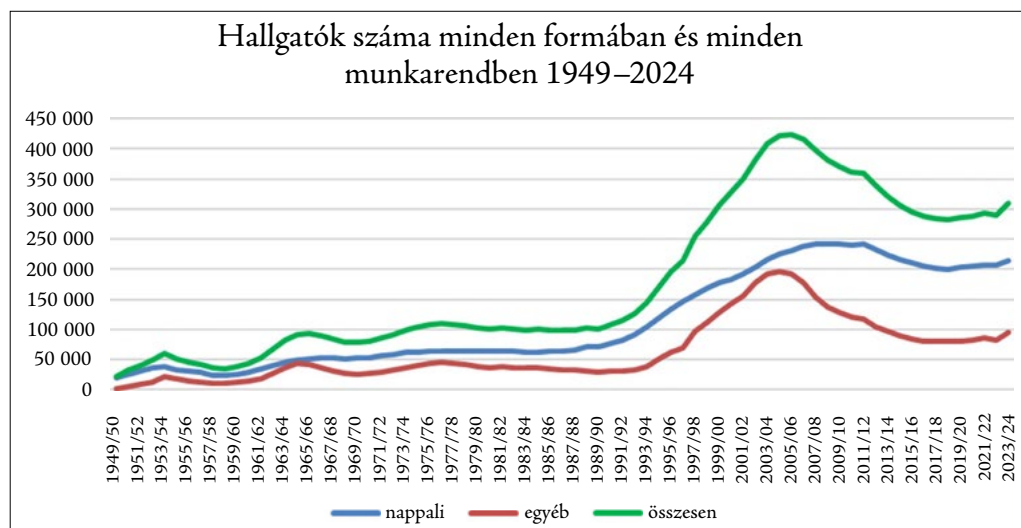
Adatok

Az alábbiakban adatszerűen is bemutatjuk a felsőoktatási expanzió helyzetét és dinamikáját, első sorban a hallgatók (a bejutni akarók, az arra esélyesek) oldaláról. Az adatokat az elérhető népszámlálási, valamint oktatásügyi adatbázisokból gyűjtöttük, amelyek sok esetben csak töredékesen állnak rendelkezésre. Itt jegyezzük meg, hogy a <https://nepszamlalas2022.ksh.hu> a felsőfokú végzettséget és ezen belül a végzettségi szakírányt mindenféle más változókkal kombináltan elérhetővé teszi, évtizedekre visszamenően – szemben a korábbi helyzettel, amikor az államigazgatási statisztika nyújtott adatokat. Így tehát az alaposabb elemzők (PhD-hallgatók stb.) a felsőoktatás kapcsán is végezhetnek olyan vizsgálatokat, amelyekkel ellenőrizhetik a közigazgatási statisztikáikat. A népszámlálás 10 százalékos adatbázisa pedig, amely a KSH kutatászobájában használható, a felsőoktatásba járók, illetve a felsőoktatásban végzettek sokdimenziós társadalmi tagságban való bemutatását teszi lehetővé.

Csökkenő lakosság – növekvő igények

Létszámok és arányok

Először is áttekintjük a felsőoktatásban tanulók létszámának változásait az 1949/1950. tanévtől a 2023/2024. tanévig. Ebben számszerűleg felsőoktatásunk egész története benne van az 1948/1949-es hatalomátvételtől az 1989/1990-es fordulaton át napjainkig. A számok persze csupán tükrözik az óriási fordulatokat, a társadalmi drámát nem tudják megjeleníteni. A számok mögé kell néznünk, ha érteni akarjuk, mit is tükröznek. Mi most az igények növekedését – nem pedig az intézményrendszer és az oktatáspolitikai változásait – nyomozzuk bennük.



1. ábra: A hallgatók létszámának változása, 1949–2024. Forrás: KSH

Az 1. ábra a hallgatók számának változását mutatja az 1950-es években kezdődő tömegesedéstől a szocialista korszak mérsékelt stagnálásán keresztül a rendszerváltozást követő gyors felfutásig, illetve a 2000-es évekbeli csökkenésig. Látható a tetőzés (2005–2006 körül), majd ezután a visszaesés és a stabilizálódás.

A hallgatói létszámokat a demográfiai csökkenés befolyásolja. Ebből arra következtethetünk, hogy a növekedés csak átmeneti volt. Ha már lemorzsolódtak az alternatív képzésben (esti, levelező, távoktatás) résztvevők, utánuk a nappaliak következnek. Abszolút számuk csökkenése a „társadalmi igények” megtorpanását jelezheti. De igaz-e, hogy a demográfiai csökkenés magát a társadalmi igénynövekedést törte meg?

Az 1. táblázat megmutatja, hogy a nappali képzésben részt vevő hallgatók létszáma miként viszonyul az össznépességhez; de még kifejezőbb, ha a hallgatói létszámot a 20–29 éves népességhez viszonyítjuk. Látszik a nagy demográfiai visszaesés. A 20–29 éves népesség közel huszonöt év alatt harmadával csökkent. A csökkenés a következő évtizedekben is folytatódni fog, figyelembe véve az elmúlt évek születési számait. A hallgatók aránya a 20–29 éves korcsoporton belül viszont nőtt. Tehát nem igaz, hogy a demográfiai csökkenés a társadalmi igény növekedését törte volna meg. Az egyetemre járás igénye továbbra is terjed a társadalomban, jóllehet a hallgatók száma csökken.

1. ábra: Felsőfokú alap- és mesterképzésben részt vevő, nappali képzésben tanulók száma és aránya

Év	Hallgató (fő)	Ezer lakosra jutó hallgató	20–29 éves lakos	Arány
2001/2002	184 071	18,1	1 596 872	11,5
2002/2003	193 155	19,0	1 600 970	12,1
2003/2004	204 910	20,3	1 589 564	12,9
2004/2005	212 292	21,0	1 575 315	13,5
2005/2006	217 245	21,6	1 533 863	14,2
2006/2007	224 616	22,3	1 492 926	15,0
2007/2008	227 118	22,6	1 450 689	15,7
2008/2009	224 894	22,4	1 409 878	16,0
2009/2010	222 564	22,2	1 375 322	16,2
2010/2011	218 057	21,8	1 349 591	16,2
2011/2012	218 304	22,0	1 327 659	16,4
2012/2013	214 320	21,6	1 241 116	17,3
2013/2014	209 208	21,2	1 239 207	16,9
2014/2015	203 576	20,7	1 238 140	16,4
2015/2016	195 419	19,9	1 238 353	15,8
2016/2017	190 098	19,4	1 231 161	15,4
2017/2018	187 084	19,1	1 217 223	15,4
2018/2019	185 278	19,0	1 204 219	15,4
2019/2020	186 797	19,1	1 191 157	15,7
2020/2021	187 237	19,2	1 172 033	16,0
2021/2022	190 094	19,6	1 144 289	16,6
2022/2023	190 281	19,8	1 117 362	17,0
2023/2024	198 276	20,7	1 084 905	18,3

Forrás: KSH

A 2. táblázat alapján a következő összefüggések figyelhetők meg. a) A 20–29 éves korcsoport létszáma folyamatosan csökken; 2013 és 2023 között több mint 230 ezer fővel lett kisebb ez a korcsoport. b) Az első helyen felsőoktatásba jelentkezők száma azonban alapvetően emelkedett. (A 2020-as visszaesés valószínűleg a Covid-19-járványnak tulajdonítható.) c) A jelentkezők és a 20–29 évesek aránya 2013 és 2016 között nőtt, 2020-ra enyhén csökkent, majd 2023-ban jelentősen megugrott (14 százalékkal). d) Az arány változásának mértéke 2020 és 2023 között kiemelkedően magas (1,5-szeres növekedés), ami a megszűnő járvány utáni visszapatannást jelezheti. Összességében a 2013-as bázisához képest 2023-ra 1,7-szeresére nőtt a jelentkezési arány, figyelembe véve a 20–29 éves korcsoport változását. Tehát a felsőoktatásba való belépés iránti igény erőteljesen emelkedett, a csökkenő népesség ellenére is.

Korábbi előrejelzéseinkben (Kozma 1983) azt feltételeztük, hogy a társadalmi igénynövekedés pótolhatja a csökkenő hallgatói létszámot. A 2. táblázat arra is rávilágít, hogy ez az előrejelzés nem vált be. A hallgatói létszám akkor is csökken, ha az igények emelkednek – a kettő nincs egyensúlyban egymással. Hozzáteesszük: az elképzelés, miszerint az igények növekedése pótolhatja a demográfiai

2. táblázat: A felsőoktatásba első helyen jelentkezők száma és aránya, 2013–2023

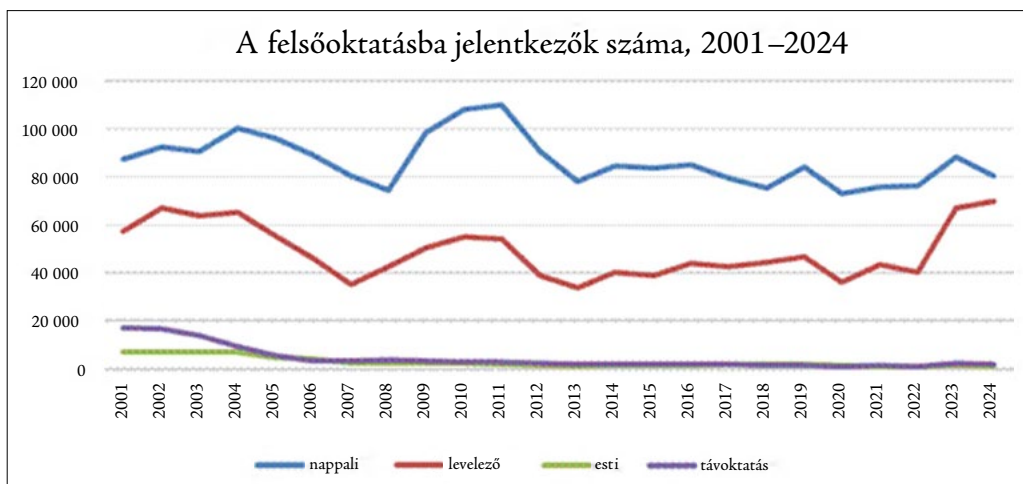
	2013	2016	2020	2023
Állandó népesség; 20–29 éves (fő)	1 276 141	1 231 821	1 120 474	1 041 747
Felsőoktatásba jelentkezett első helyen (fő)	106 995	122 081	104 585	145 903
Jelentkezők/20–29 évesek aránya (%)	8,4	9,9	9,3	14,0
Az arány változásának mértéke az előző adathoz képest		1,18	0,94	1,50
Az arány változásának mértéke 2013/2023				1,7

Forrás: KSH és <https://app.powerbi.com/view?r=eyJrIjojYjgxYTUwMzktYmJjZS00MTU0LWIzY-jgrOTJiOTUxYjBhMmY3IiwidCI6Ijg3NTQzNjFiLWE0OWEtNDg5NC1iYzc1LWRIYTQ2Y-TI1MzZjMiIsImMiOjI9>

csökkenést, még akkor született, amikor abban bízunk, hogy a demográfiai apály átmeneti lesz. Ma már tudjuk, hogy a demográfiai apály állandósul: Magyarország lakossága alacsonyabb zárónépesség elé néz, összhangban Európa népességszökkenésével, minden kormányzati erőfeszítés ellenére. Ami azonban az 1. és 2. táblázatból kiderül: a (felső)oktatás iránti társadalmi igények a demográfiai csökkenés időszakában is nőnek.

Alternatív utak

2014-es előrejelzésünkben – mint már korábban is (Kozma 1998; Kozma 2010) – többször hivatkoztunk arra, hogy a felsőoktatás iránti igények a klasszikus képzési formák helyett fokozatosan alternatív utakra terelődnek át, különösen a középfok utáni, úgynevezett *postsecondary* képzések kanyargós útjaira. Az érettségi utáni képzéseket jelen statisztikai elemzésünkben sem sikerült megfognunk. Csupán halvány jelét tapasztaltuk a felsőoktatás alternatív formáiban. A statisztikai elemzés – várakozásunkkal ellentétben – nem ezek felfutását mutatta, hanem inkább a sérülékeny-

**2. ábra:** Szeptemberben induló képzések (pótfelvételivel együtt). *Forrás:* KSH és FELVI

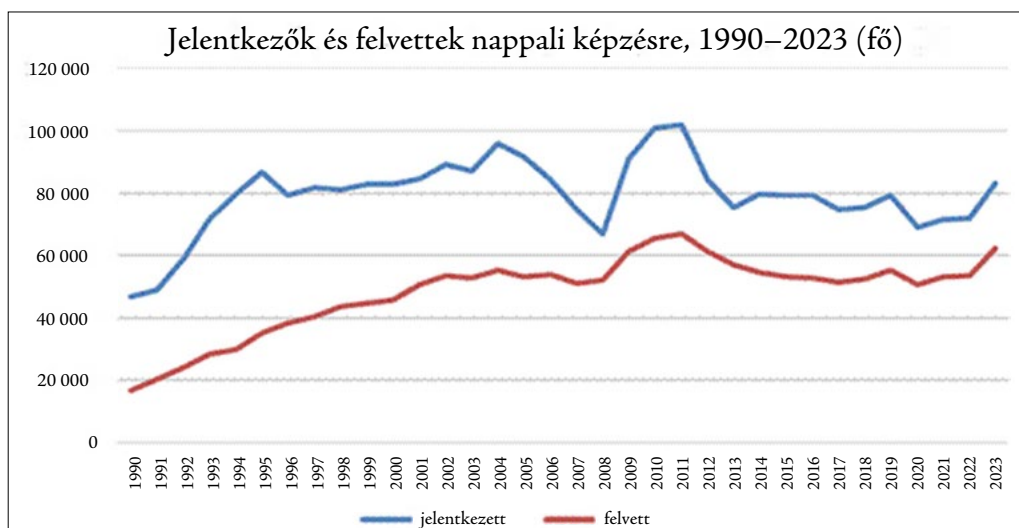
ségüket és az irántuk való érdektelenséget, habár az utóbbi években a levelező képzésre jelentkezők száma ismét emelkedni kezdett (lásd 2. ábra).

Az adatokból kétféle szándék is kiolvasható, esetenként egymással is ellentmondásban. Az egyik, hogy a társadalmi igény elsősorban a nappali képzés iránt növekszik; másfajta képzések csak akkor jöhetnek szóba, ha ezt az oktatáspolitikai kifejezetten lehetővé teszi. Nem annyira a sokszor emlegetett „munkapiac” itt a közvetlen befolyásoló, mint inkább a kormányzati politika, amely a munkapiac hatásait közvetíti, vagy arra hivatkozik. Más szándék is kiolvasható: a tradicionális felsőoktatás mellett kialakuló és burjánzó alternatív képzések egyelőre elég szervezetlenek, és a csökkenés elsősorban ezeket érinti. Valószínű, hogy a többször emlegetett alternatív képzési utak nem a klasszikus felsőoktatás intézményrendszeréhez kapcsolódnak, hanem inkább a felnőttoktatáshoz, amely kevésbé tradicionális, és szélesebb társadalmi csoportokat érint. Erről azonban jelenleg nincs elég adatunk; csak az árnyékát sejtjük kirajzolódni a felsőoktatási statisztikák változásai mögött.

Társadalmi igények – oktatáspolitikai válaszok

A társadalmi igények változását a jelentkezések tükrözik leginkább, a rá adott oktatáspolitikai válaszokat pedig a sikeres felvételik. Ezért a következőkben a jelentkezések alapján vizsgáljuk a felsőoktatási igények növekedését (3. ábra).

Az 1990-es években a jelentkezők számának növekedése figyelhető meg. Számuk az 1990-es mintegy 47 ezerrel 2004-re csaknem 96 ezerre emelkedett, ami több mint kétszeres növekedés. Ez a felsőoktatási expanzió második hullámának eredménye, amely a rendszerváltozás után következett be, évtizedes késéssel követve az európai trendet. Lassabb ütemben, de hasonló növekedés figyelhető meg a felvettek számának emelkedésében. A felvett hallgatók száma 1990 és 2011 között folyamatosan emelkedett, és 2011-ben érte el a csúcstól 66 810 fővel. 2006 és 2008 között átmeneti visszaesés figyelhető meg, amelyet emelkedés követett. 2012-ben újabb visszaesés látszik a jelentkezők számában, 2013 és 2020 között pedig stagnálás. 2022 óta azonban ismét nő a jelentkezők száma. Feltételezzük, hogy a felvettek számának hullámozása, illetve meg-megtörése olyan kor-



3. ábra: Nappali képzésre jelentkezők és felvettek, 1990–2023. Forrás: FELVI

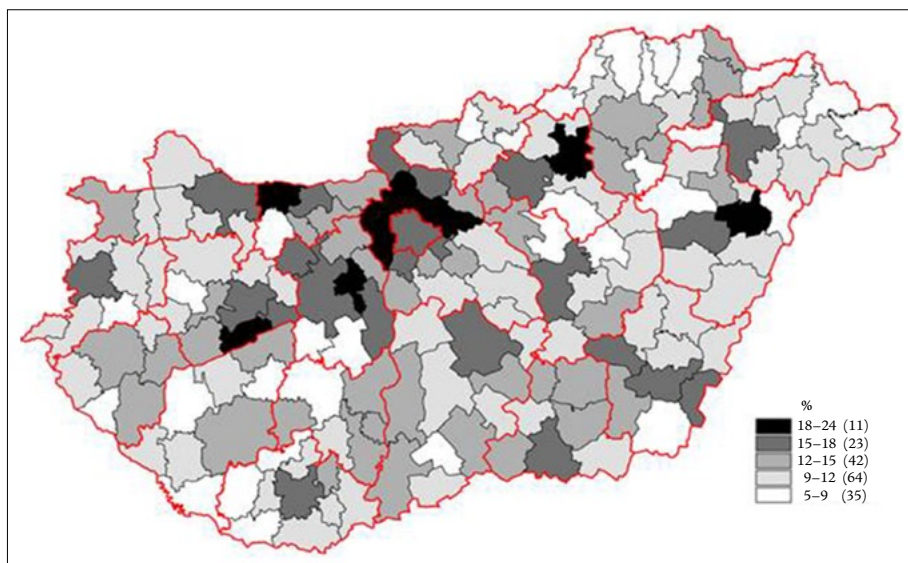
mányzati beavatkozásokkal magyarázható (felsőoktatási reformok, a felsőoktatás fizetőssé tétele, tandíjak változásai, az államilag finanszírozott helyek csökkentése stb.), amelyek közvetlenül érintették a hallgatótságot.

2014-es előrejelzésünk éppen egy visszaesési hullám végén, egy stagnálási időszak elején született. Ezért mondhattuk, hogy „a jelenlegi megtorpanás mögött nem a továbbtanulási igények csökkenése van, hanem inkább szunnyadó igények, amelyek egy bátorító oktatáspolitikai környezetben ismét fölerősödnek. Az expanzió folytatódását a 2010-es évek végére várjuk” (Híves–Kozma 2014: 247). Ebben az értelemben a tíz évvel ezelőtti előrejelzés nem vált be – de pozitív értelemben. Ma, 2025-ben bátrabban fogalmazunk, amikor azt mondjuk, hogy Magyarországon is folytatódik a társadalmi igények növekedése a felsőoktatás iránt – a történeti és európai trendekkel, sőt világtrendekkel összhangban. Oktatáspolitikai beavatkozások, esetleges kormányzati kényszerintézkedések képesek ugyan megtörni a trendet, de tartósan nem tudják visszaszorítani.

A társadalmi igény területi terjedése

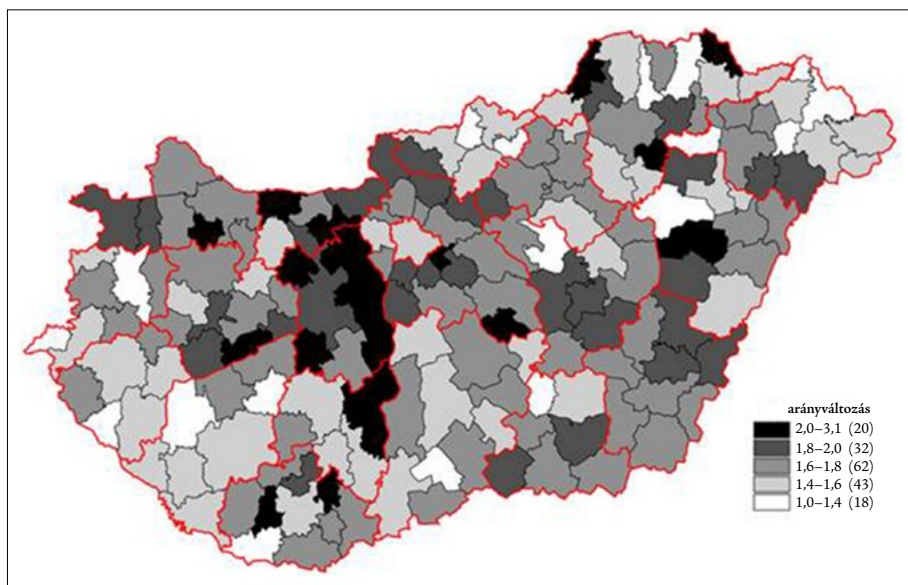
Az előbbieken a társadalmi igények növekedéséről beszéltünk – csökkenő népesség esetében is. Ezt az igénynövekedést azonban, éppen mert társadalmi, számos tényező befolyásolja, többek között a felsőoktatás elérhetősége. Ezzel is indokolható, hogy a társadalmi igények területi eltéréseket mutatnak, mint arra a tanulórégiókat vizsgálva korábban már rámutattunk (Kozma et al. 2015b). Most a társadalmi igények területi terjedését mutatjuk be röviden.

A 4. ábra a jelentkezők létszámát viszonyítja (a 2023/2024. szeptemberben nappali és összes munkarendben induló képzések összesített adata) a járásokban lakó 20–29 éves népességhez. Más szóval a felsőoktatás iránti igény területi megoszlását láthatjuk. A térkép jól mutatja Budapest északi és nyugati agglomerációi, valamint a Közép-Dunántúl kimagasló arányait; ezenkívül természetesen kiemelkednek az egyetemi városok és a megyeszékhelyek. Fehérrel jól körülhatárolhatóak a hagyományosan leszakadó járások: a határ menti, Közép-Tisza-vidéki térségek. Ez a területi kép nem sokat változott az elmúlt évtizedekben.



4. ábra: A felsőoktatásba jelentkezők számának és a 20–29 éveseknek az aránya járásonként 2023-ban.

Forrás: Híves Tamás szerkesztése



5. ábra: Változások a felsőoktatásba jelentkezők számának és a 20–29 éveseknek az arányában járásonként 2013 és 2023 között. *Forrás:* Híves Tamás szerkesztése

Az 5. ábrán szintén a szeptemberben induló képzésekre jelentkezők számát (nappali és minden munkarend összesített adatát) viszonyítjuk a járásokban lakó 20–29 éves népességhez, de ezen a térképen a 2013-as arányt viszonyítottuk a 2023-as arányhoz, vagyis a térkép az arányváltozást mutatja járásonként (2023/2013). Vannak járások, ahol az arány két-háromszorosára nőtt; viszont van, ahol szinte nem vagy alig változott. (Ha az arány 2013-ban például 10 százalék volt, 2023-ban pedig 14 százalék, akkor az arányváltozás 1,4 ezen a térképen.) Várható lenne, hogy a vizsgált évtized során ott nő jelentősen az arány, ahol korábban alacsony volt, tehát az elmaradottabb térségekben. A legtöbb esetben azonban ennek az ellenkezőjét látjuk. A legnagyobb növekedés tömbszerűen a Közép- és Észak-Dunántúl járásaiban történt. Van azonban néhány üdítő kivétel: például Putnok, Tiszaújváros, Sátoraljaújhely, Nagykőrös; illetve Pécs környékén Szentlőrinc és Pécsvárad. Ennek az okait statisztikai elemzéssel nem lehet feltárni, csupán „mélyfúrással” lehetne.

A felsőoktatás iránti társadalmi igények változása – amely az említett tanulórégió-kutatás eredményeivel is egybecseng – két dolgot jelez. Egyrészt, hogy a felsőoktatás iránti igények megoszlása meglehetősen állandó képet mutat. Másrészt a térségi arányváltozások összefüggnek az adott térségek gazdasági és társadalmi átalakulásával. A felsőoktatás iránti igénynövekedés nemcsak állandó, hanem az adott társadalom átalakulásának dinamikáját is tükrözi. Ezért tekinthető állandónak olyan történeti korszakokban, amikor a gazdaság és az egész társadalom is emelkedőben van.

Tanulságok

Az expanzió mint „politikai játszma”

Vajon folytatódik-e az oktatás expanziója? A fenti adatok alapján, három hasonló előrejelzést is figyelembe véve erre határozott igennel válaszolhatunk. Az expanzió társadalmi oldala – tehát a hallgatói igénynövekedés – folytatódik, még akkor is, ha a hallgatók abszolút létszáma csökkenni kezd.

A csökkenésnek elsősorban demográfiai okai vannak. Az igénynövekedés viszont egyfajta közösségi válasz arra a kihívásra, hogy a középosztályosodás megrekedt és stagnál. A társadalmi igénynövekedés az oktatás iránt egyébként világtendencia, még ha háttere és hajtóereje társadalmanként más és más is. Különös is lenne, ha ebből a világtendenciából éppen Magyarország maradna ki.

Jelen tanulmányban a felsőoktatás expanzióján a hallgatói oldal bővülését értettük. Nem foglalkoztunk az expanzió másik oldalával: a kormányzati politikával. Holott tudvalévő, hogy a két oldal – a társadalmi igények emelkedése egyfelől, a rájuk adott oktatáspolitikai válaszok másfelől – összetartozik. A társadalmi igények növekedését oktatáspolitikai beavatkozások siertethetik (lásd a fejlődő országok felsőoktatási politikáját) vagy lassíthatják (lásd a magyarországi kormányzati beavatkozásokat a 2010-es évek második felében). A társadalmi bővülést az intézményi kapacitások bővítése elősegítheti, a kapacitásszűkítés viszont korlátozhatja. Ha az oktatáspolitikát egyfajta partnerségként fogjuk fel az expanziós „játszmában”, akkor ez érthető és várható. Egyik oldalt – egyik partnert – sem szabad kihagyni ennek a játszmának a bemutatásából. Jelen elemzésünkben az oktatáspolitikai válaszok mégis hiányoznak, és tisztában vagyunk vele, hogy elemzésünk így féloldalas marad.

Negyedik fokozat?

Legutóbbi előrejelzésünk során azt is kérdeztük, hogyan folytatódik és terjed a (felső)oktatás iránti társadalmi igény. Felvetettük, hogy az igények átalakítják a felsőoktatást, és új intézményi szerkezeteket hoznak létre. Erre az előrejelzésünkre a bemutatott statisztikákból csak töredékes választ kaptunk (az alternatív képzések szervezetlensége, töredékessége, változásai). Az előrejelzések töredékessége a bemutatott statisztikákkal magyarázható. Elsősorban oktatásügyi statisztikákat elemeztünk, amiből az következik, hogy a hagyományos (felső)oktatás dinamikáját érzékelhettük. Más statisztikák – például a tanulórégiók vizsgálatához használatosak – tágabb kontextusban mutathatják be az oktatást. Ezekben a kontextusokban jobban látható a felsőoktatás fokozatos, alapvető átalakulása, amit egyébként érzékelünk. A tradicionális felsőoktatás intézményrendszerre, amellyel 2014-ben még találkozhattunk, mára felbomlóban van. Statisztikáink összeállítása és értelmezése ezért egyre nehezebb. Ha a felnőttképzés szintén törekeny statisztikáit is be tudnánk vonni a vizsgálódásba, akkor teljesebbé válna a kép, és valószínűleg kimutathatóbb lenne az intézményi struktúra átalakulása. Egy következő előrejelzés során erre a kérdésre kell választ keresnünk.

Egy jó, megbízható, átfogó és egységes felnőttképzési statisztikai rendszer segítene megválaszolni egykori előrejelzésünk második kérdését. Valóban alakulóban van a felsőoktatás úgynevezett negyedik fokozata? Az európai hagyományokból – államilag szervezett és finanszírozott oktatás, amelyet a közoktatás és a klasszikus egyetem hagyománya ural – ez következne, ahogyan azt korábban is valószínűsítettünk (Kozma 2000). Nemzetközi összehasonlításokból ma is tudjuk, hogy a felnőttoktatás Európában tendenciaszerűen az egykori közoktatás szerint szerveződik. Azt azonban ma még nem látjuk, hogy ez a jövőben általánossá válik-e, vagy pedig a felnőttoktatás rendszerét gyökeresen megváltoztatja az oktatás tanulásalapú átszerveződése. Ez a következő kérdés, amelyet az újabb előrejelzéseknek meg kell válaszolniuk.

Korábbi előrejelzésünk harmadik feltételezése szerint a klasszikus felsőoktatás felbomlik, és helyette a középfok utáni képzések szerteágazó útjai jelennek meg. Ezt már tíz évvel ezelőtt is joggal valószínűsíthettük – a bizonyításához viszont ma sem vagyunk közelebb. A mindennapi szakmai tapasztalat mértékét és valóságos útjait a középfok utáni képzésben ma sem tudjuk pontosabban leírni, mint tíz évvel ezelőtt. Ehhez egyelőre „mélyfúrások” – kvalitatív vizsgálatok, terep- és esettanulmányok – visznek közelebb, valószínűsítve, de nem bizonyítva a hagyományos felsőoktatás felbomlását. Ma inkább úgy látjuk, hogy a klasszikus felsőoktatás „törzséhez” képzések sokféle út-

ja társul, válaszként a helyi és az időbeli munkapiaci és társadalmi (nem munkapiaci) igényekre. Véleményünk szerint ma és holnap ez lesz az oktatáskutatás legtermékenyebb területe, ahol az oktatáskutató valóban új jelenségeket tárhat fel. A közoktatási és a felsőoktatási kutatások egyre inkább kiegészítő vizsgálatok szinterei lehetnek, a gyerekkort fokozatosan a pszichológiai (szociálpszichológiai) vizsgálatoknak engedve át.

Expanzió és innováció

A társadalmi igények növekedését az oktatás iránt korábban az expanzióval magyaráztuk. Mosztani elemzésünkben új megközelítéssel próbálkoztunk: a társadalmi innovációval. Világunk tele van „alulról jövő”, civil kezdeményezésekkel, amelyek a kormányzati partnerekkel együtt vagy éppen ellenükben próbálják megővni vagy átalakítani környezetüket. A felsőoktatás iránti igény-növekedést is egyfajta „alulról jövő” kezdeményezésként mutattuk be, közösségi válaszként a középosztályosodás nehézségeire. Míg az expanziós megközelítés statisztikákon alapult, az innovációs megközelítés a közösségi cselekvés dinamikáját viszi be a statisztikákba. A növekedéseket és a csökkenéseket társadalmi változásnak, átalakulásnak láttatja, amelyek mögött szűkebb-tágabb embercsoportok drámája játszódik le. Egy további vizsgálatban érdemes lenne ezt az értelmezési keretet is tesztelni, felvetve a kérdést, hogy a (felső)oktatás iránti igények hogyan ágyazódnak be a középosztályosodás iránti törekvésekbe.

IRODALOM

- CLARK, B. R. (1983) *The Higher Education System*. University of California Press, Berkeley.
- CRAIG, J. E. & SPEAR, N. (1979) Explaining educational expansion. In: M. ARCHER (ed.) *The Social Origin of Educational Systems*. Sage, London. pp. 151–213.
- HÍVES T. & KOZMA T. (2014) Az expanzió vége? *Educatio*, Vol. 23. No. 2. pp. 239–252.
- KOZMA T. (1983) *Az oktatás fejlesztése: esélyek és korlátok*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- KOZMA T. (1998) Expanzió. *Educatio*, Vol. 7. No. 1. pp. 5–18.
- KOZMA T. (2000) Negyedik fokozat? *Info-Társadalomtudomány*, Vol. 49. pp. 61–74.
- KOZMA T. (2010) Expanzió: tények és előrejelzések, 1983–2020. *Educatio*, Vol. 19. No. 1. pp. 7–18.
- KOZMA T. (2022) *Innováció és tanulás*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- KOZMA T. et al. (2015a) *Tanulórégiók Magyarországon: az elmélettől a valóságig*. DUPress, Debrecen.
- KOZMA, T. et al. (2015b) *Learning Regions in Hungary: Summary of the LeaRn Project*. University of Debrecen, Center for Higher Education Research and Development, Hungary (CHERD-H). <https://mek.oszk.hu/15000/15075>; <https://doi.org/10.13140/RG.2.1.4867.0480> [Letöltve: 2025. 02. 14.]
- MÁRKUS E., BUCHER E., BOROS J. & KOZMA T. szerk. (2023) *Civilek és kormányok – Citizens and Governments*. DUPress, Debrecen. <https://mek.oszk.hu/25600/25664/25664.pdf> [Letöltve: 2025. 02. 14.]
- MÁRKUS, E. & KOZMA, T. eds. (2019) *Learning Communities and Social Innovations*. DUPress, Debrecen.
- MEYER, W. et al. (1992) World expansion of mass education, 1870–1970. *Sociology of Education*, Vol. 65. No. 6. pp. 13–24.
- MOULAERT, F., MACCALLUM, D., MAHMOOD, A. & HAMDOUCH, A. eds. (2014) *International Handbook of Social Innovations*. Edward Elgar Publishing, Cheltenham, UK.

SITKU K. (2024) *Kelet-közép-európai regionális egyetemek harmadik missziós gyakorlata két egyetem példáján*. Doktori (PhD) disszertáció. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar. <http://pea.lib.pte.hu/handle/pea/45057> [Letöltve: 2025. 02. 25.]

SOMOGYI J. (1942) Magyarország tehetségterképe. *Társadalomtudomány*, Vol. 22. No. 1. pp. 57–75.

TROW, M. (1973) *Problems in the Transition from Elite to Mass Higher Education*. Carnegie Commission on Higher Education, Berkeley, CA. <https://eric.ed.gov/?id=ED091983> [Letöltve: 2025. 02. 15.]